

УДК: 347.78.034

Репрезентация концепта «Время» в казахской и английской языковых картинах мира

Бахтыбаева С.Г.

Научный руководитель – Есказинова Ж.А.

Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова,
Караганда, e-mail: bakhtybayevas@mail.ru

Исследуемый нами концепт относят к философским категориям, «универсальным категориям культуры, содержащим общие для различных культур смыслы». В данной работе характер исследования носит сопоставительный характер, т.е. мы будем искать отличительные черты концепта «время» в казахской и английской языковой картины мира, таким образом устанавливать этнокультурную специфику данного концепта. В гуманитарных науках этнокультурная специфика понимается по-разному, но в целом можно сказать, что она является отличительной чертой национального характера.

Ключевые слова: языковая культура мира, сравнение, философия, казахский язык, английский язык, фразеологические единицы, пословицы, фразеологическое единство.

Linguistic worldimage of representation of the concept "Time" in Kazakh and English

Bakhtybayeva S.G.

Karaganda state university by academician Y.A. Buketov, Karaganda, e-mail:
bakhtybayevas@mail.ru

The concept we are studying is attributed to philosophical categories, “universal cultural categories containing meanings common to different cultures”. In this paper, the nature of the study is comparative, i.e. we will look for the distinctive features of the concept of “time” in the Kazakh and English language culture of the world, thus establishing the ethnocultural specificity of this concept. In the humanities ethnocultural specificity is understood differently, but in general it can be said that it is a distinctive feature of a national character.

Key words: language culture of the world, comparison, philosophy, Kazakh language, English, phraseological units, proverbs, phraseological unity.

Бір халықтың мәдениетіндегі жалпыадамзаттық әмбебаптылық пен оның түрлерін меңгеру олардың мәдениеті мен дүниетанымын түсінуге ықпал етеді. Бұл оның өзектілігінің себебін көрсететін жұмысты қазіргі замағы лингвомәдениеттілік негізгі ағымына бағыттайды. Соңғы уақытта лингвистикада мәдениет пен қоғам арасындағы тілдік байланыс тәсілдері зерттелуде, ал әр түрлі аспектідегі түрлі әлем халықтарының тілдерін меңгеруге қызығушылық сөніп барады.

Әр адам өзінің ішкі түйсігінің деректерін түрлендіре отырып, шындықты тұжырымдамалық тіл арқылы қабылдайды. Ю.Д. Апресян әлемнің тілдік бейнесі деп «негізгі тілдік түсініктер біртұтас көзқарастар жүйесіне тоғысатын, барлық тіл тасушыларға міндеттелетін өзінше бір ұжымдық философия» болғанда «табиғи тілде байқалатын әлемді қабылдау мен тұжырымдау тәсілдерін» айтқан. Сонымен, тілдік бейне – бұл «тұтастай алғандағы нақты тілдің тұжырымдамалық мазмұны». [3]

Ғалымдар бөліп қараған әлемнің тілдік бейнесінің тағы бір маңызды сызығы болып оның ұлттық ерекшеліктері табылады. Ұлттық тәжірибедегі бұл ерекшеліктер әр түрлі әлем халықтарының ерекшелігін анықтайды. Контрастты көрсету барысында айналадағы шындықты және ұлттық мәдениеттің дәстүрлерін қабылдаудың ерекше түрі болып тілдік бірліктердің тұжырымдамалық мазмұны табылады. Тілді таным мен шынайы қолданыстағы «аралық әлем» ретінде түсіну - тілді қандай да бір этностың тарихи эмпирикасында орын алатын, сол арқылы мәдени құндылықтарды құрушы емес, қарапайым адам түрінде мәдениетке енетін, кей жағдайда оған ықпал ететін нақты танымдық актілер нәтижесінің бірегей коллекциясы ретінде түсіну. [1]

«Фразеология» термині «сөйлеу тілінің мағынасы туралы оқыту» деген мағынаны береді (грек. phrases – мағына; logos – түсінік, оқыту). Мұндай көпмағыналы, «фразеология» терминінің мазмұны қазір де сақталған. «Фразеология» термині оның грамматикалық құрылымы мен мағынасының сипатына қарамастан, барлық фразеологиялық лингвистика бөлімінің атауы үшін қолданылады. [2]

Тілдегі сөздердің синтаксистік және лексикалық үйлесімділігі ережесіне орай сөйлеу тілінде пайда болатын сөз тіркестерімен қатар түрлі тілдерде сөйлеу барысында айтылатын, сөздерге ұқсайтын, тұтас бірлік номинациясы ретінде тілде қолданылып, сөздікке енгізуді қажет ететін тіркестер болады.

ФБ құрамына енетін ешқандай бірлік синониммен ауыстырыла алмайды.

В.В. Виноградовпен енгізілген «фразеологиялық бірлік» термині сөйлеу барысында пайда болмайтын тіркестермен белгіленбей, дәстүрлі түде айтылу керек болды. Тұрақтылық түсінігін В.В. Виноградов анықтамаған. Дегенмен, тұрақтылық сипаты

ғана фразеологияға тән, себебі сөйлеу қабілеті өз алдына қандай да бір құбылысты сипаттауда негіз болып саналмайды. Қазіргі уақытта фразеология теориясының алдында негізгі екі міндет тұр: 1) фразеология объектісін лингвистикалық ғылым ретінде анықтау; 2) тілдің жүйелілік бірлігін зерттеудің тиімді әдісін анықтап шығару. [4]

Фразеологиялық бірліктер құрылымдық-типологиялық, семантикалық және когнитивтік аспектілерде зерттеледі. Лингвистиканың дәл осы соңғы бағытында көп жағдайда зерттеу материалы паремалар болады, себебі олар қандай да бір халықтың тілдік танымы мен менталитетін көрсетеді. [3]

Осыған орай, сөздіктер мен олардағы тілдік оралымға байланысты суреттерде көрсетілген «уақыт» лексемасының мағынасын қарастыра отырып, біз қазақ тіліндегі «уақыт» сөзінің бай мазмұны туралы айта аламыз.

Қазақ тіліндегі «уақыт» лексемасы көпмағыналы, бірақ, ағылшын тіліндегі оның мазмұны кеңірек және ағылшындардың сөйлеу тілінде бұл лексема әрдайым жаңа реңкке, яғни үлкен семантикалық әлеуетке ие. «Уақыт» сөзінің мағыналық жүйесін ағылшын тілінің түсіндірмелі сөздіктерінің нәтижесі бойынша қарастырып көрейік:

1. Минуттармен, сағаттармен өлшенетін уақыт аралығы, қандай да бір іс-әрекет үшін мүмкіндік What time are you going out tonight? Close relationships established over a long period of time [7];
2. Кез-келген адамға қолжетімді уақыт мөлшері We have all the time in the world (=have plenty of time);
3. Дәуір, тарихтағы белгілі бір кезең Mankind has used the horse since ancient times.
4. Бір нәрсе үшін ыңғайлы немесе ыңғайлы емес мерзім They had their happy times, but they had their hard times too [6].

Сонымен, екі тілде қарастыратын «уақыт» түсінігі екі мағынада біршама сыртқы ұқсастыққа ие, дегенмен, аударма тұрғысынан бұл ұғым үнемі ағылшын тілінде қазақ тілімен тең емес. Дегенмен, бұл факт әрбір ұлттың этносаралық сипатын түсіндіреді: әрбір этникалық топтың өзінің дүниетанымы, әдеті, әдет-ғұрыптары мен дүниетанымы бар. Мәндеріндегі осы айырмашылықтар аудармаларды салыстыра келе, тұжырымдаманы аударма тілінде мүмкіндігінше дәл жеткізуге тырысқанда айқын көрінеді. Қазақ паремияларының арасында қолайлы уақыт туралы идеялары бар адамдар тобы кездеседі (әр нәрсенің өз уақыты бар, жылына екі рет жаз болмайды, уақыт алтыннан да қымбат), бірақ ағылшын мақалдарынан айырмашылығы – бұл идея аллегориялық (метафоралар көмегімен беріледі), яғни, анағұрлым жабық.

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі паремиялар 2 ағылшын уақыты ақшамен салыстырылады. Time is money. – Уақыт ақша. An inch of gold will not buy an inch of time. - Уақыт алтыннан қымбатырақ. Уақытты ақшаға сатып ала алмайсыз. Осылайша, ағылшын ӨТТ уақыт құнды деп саналады, ол бекерге жоғалмауы керек: Eng. Gain time, gain life. – Уақыт тапсаң, өмір сүресің. That who has time, has life. – Уақыты бар адам өмірге ие. Busiest men find the most time. – Еңбекқор адам уақытын үнемдей біледі.[9]

Қазақ және ағылшын тілдерінде «уақыт» сөзі бар тұрақты тіркестер бар, ағылшын тіліндегі «time»-ды ағылшын тіліндегі тұрақты тіркестер арқылы аударуды қарастырамыз.

1. OldFatherTime– ата уақыты; уақытты көрсететін тіркес, ағылшындарда қолында құм сағаты бар ақ шашты қария ретінде көрсетіледі. Бұл орайда қазақ мәдениеті ағылшын мәдениетіне жақын екенін көруге болады. Себебі, қазақтар да құм сағатын көргенде уақытты елестетеді.

2. Time is money – «уақыт - алтын», экономикалық үдерістер барысында бұл тіркес қазақ тіліне орыс мәдениеті арқылы келген.

3. Play for time – уақытқа ойнау, ағылшын тіліндегі бұл тұрақты тіркес ағылшын «кейінге қалдыру» деген мағына берсе, қазақ тілінде бұл «уақытты үнемдеу» мағынасында қолданылады.

4. Time (alone) will tell –уақыт айтады. Бұл тіркес «келешекте белгілі болады» деген мағынаны білдіреді, яғни қазақ тіліндегі «уақыт көрсетеді» дегенге сай. Осылайша, ағылшын мәдениетінде уақыт сөйлеу қабілетіне ие болса, қазақ мәдениетінде уақыт тек болашақта болатын іс-әрекетке бағыт бере алады.

5. Time is up –уақыт жоғары, «уақыт бітті» мағынасында. Ағылшын мәдениетінде «time» өз қозғалысында жоғары ұмтылады-мыс. Сөйтіп, ағылшын тілінде бұл тіркеске кеңістіктік қасиеттер беріледі.

6. She is near her time (ауызекі.) –ол уақытының жанында. Ауыспалы мағынада «босануға уақыты жақын» болып аударылады.[8]

Қорытындылай келе, фразеологиялық бірліктерді түсіндірмелі сөздіктер арқылы және бұл тіркестерді уақыт түсінігімен қазақ тілінен ағылшын тіліне аудару барысында қазақ лексемасы уақыт, «time» сөзімен аударылатынын байқадық, кейбір жағдайларда темпоральды префикстермен немесе егер, жыл мезгілдері жайында сөз болса, «season» сөзімен алмастырылатынын байқаған жөн. Кейбір жағдайларда жоғарыда көрсетілгендей ағылшын тіліндегі «time» сөзімен салыстырғанда, басқа лексикалық бірліктермен қоса алғанда қазақ тіліндегі «уақыт» басқа мағынаны береді.

Фразеологиялық бірліктердің қазақ және ағылшын тілдеріндегі уақыттың құнды

екендігін анықтадық. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі «уақыт» термині құндылық болып саналғанмен, қазақ тілінде ол көрнекі құрмет болса, ағылшын тілінде уақытты үнемді қолданбаса ол «қылмысқа» парапар.

Ойды түйіндей келе, этностың мәдени қажеттілігіне байланысты бұл түсінік мағынаның әр түрлі реңкіне ие болады немесе жаңа мағына береді. Салыстырмалы талдау бойынша, ағылшын тіліндегі «time» сөзінің семантикалық потенциалы қазақ тіліне қарағанда жоғары екенін көрсетеді. Сондықтан екі екі мәдениет иелерінде әр түрлі ассоциациялар тудырады, сәйкесінше, бұл «уақыт» / «time» лексемаларын аударуда бірқатар проблемаларға жол береді. Осыған байланысты халықтың ұлттық менталитеті мен тіл мәдениеті жөнінде көбірек білім алуға талпынып, сөздіктерге жүгінуге болады.

Список литературы:

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. – М.: Элпис, 2008. – 271 с.
2. Жабықбаев М.Қ. Мақал-мәтелдерді ағылшын сабағында пайдалану// Қазақстан мектептеріндегі шетел тілдері// №3, 2005
3. Ағылшын – қазақ тілдеріндегі кейбір ұқсастықтар туралы // мектебі – 2001, №3
4. Ағылшын – қазақ тілдеріндегі сөздіктер, 2001
5. Жуков В.П. Русская фразеология. –М.: Высшая школа, 2006. – 464 с.
6. Иванова Е. В. Мир в английских и русских пословицах. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – 280 с.
7. Иванова Е. В. Пословичная концептуализация мира (на материале английских и русских пословиц): Автореф. ... дис. доктора филолог.наук. – СПб., 2003. – 38 с.
8. Табиғат құбылыстарына байланысты ағылшын және қазақ мақал-мәтелдері // гуманитарная. Алматы, 2003. 189-191 бб.
Популярный словарь русского языка. Толково-энциклопедический. / Под ред. А.П.
9. Collins English Dictionary – Complete and Unabridged. – 8th Edition. – Harper Collins Publishers, 2006. – 1888 p.